

09. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kadar Türk Basınında Brahmanizm ve Budizm¹

İhsan SAFİ²

Mehmet KURNAZ³

APA: Safi, İ. & Kurnaz, M. (2024). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kadar Türk Basınında Brahmanizm ve Budizm. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (40), 143-160. <https://doi.org/10.29000/rumelide.1502176>.

Öz

Brahmanizm ve Budizm; Hindistan'da doğan ve geniş coğrafyalarda taraftar bulan iki dindir. Bu dinlerin; ilahları, kutsal kitapları, mabetleri, ibadetleri, ilahlarının heykelleri, cenazelerin yakılması, tenasüh inancı, Nirvana anlayışı, yeniden doğuşu simgeleyen nilüfer çiçeği gibi dinî unsurları vardır. Bunlar arasında birbirine aykırı ve birbirine benzeyen pek çok özellik bulunmaktadır. Zamanla Hintlilere ve onların inançlarına farklı din ve milletler ilgi duymuşlardır. Hindistan'a giden araştırmacı yazarlar ve seyyahlar, buradaki dinî yaşantıyı da gözlemlemiş ve bunlar hakkında çeşitli eserler meydana getirmişlerdir. Bu eserler vasıtasıyla hakkında bilgi edinilen Brahmanizm ve Budizm, basının ve edebiyatçıların da ilgisini çekmiştir. Cumhuriyet'e kadar Osmanlı devletinde de aynı durum olmuş ve Türk basınında ve edebiyatında Hindistan, Brahmanizm ve Budizm geniş yer bulmuştur. Bu çalışmada Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadar olan dönemde yayımlanan gazete ve dergilerden taramalar yapılmış, Brahmanizm ve Budizm ile ilgili yayımlanmış haber, makale ve yazılar tespit edilerek Türk basınında bu dinlerin nasıl ve ne şekilde yer aldıkları gösterilmiştir. Basında çıkan bu yazılar ve haberlerin edebiyatçıların Brahmanizm'e ve Budizm'e ilgi duymalarına, eserlerinde onlara yer vermelerine etkili oldukları açıktır. Bu çalışmayla, Türk edebiyatında Brahmanizm ve Budizm'e edebî eserlerde yer verilmesinde Türk basınının katkısı, basında çıkan yazı ve haber örnekleri üzerinden gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tanzimat, cumhuriyet, basın, edebiyat, Brahmanizm ve Budizm

¹ **Beyan (Tez/ Bildiri):** Bu makale Mehmet KURNAZ'ın "Tanzimat Döneminden Cumhuriyet Dönemine Kadar Türk Edebiyatında Budizm" adlı hazırlanmakta olan doktora tezinden üretilmiştir. Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin, Oran: %7

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 29.03.2024-**Kabul Tarihi:** 20.06.2024-**Yayın Tarihi:** 21.06.2024; **DOI:** 10.29000/rumelide.1502176

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

² Prof. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yeni Türk Edebiyatı ABD / Prof., Recep Tayyip Erdoğan University, Faculty of Science and Literature, Department of Turkish Language and Literature, Department of New Turkish Literature (Rize, Türkiye), isan.safi@erdogan.edu.tr, **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0003-0659-2329> **ROR ID:** <https://ror.org/0468j1635>, **ISNI:** 0000 0004 0386 4162, **Crossref Funder ID:** 501100005322

³ Doktora Öğrencisi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yeni Türk Edebiyatı ABD / PhD Student, Recep Tayyip Erdoğan University, Faculty of Science and Literature, Department of Turkish Language and Literature, Department of New Turkish Literature (Rize, Türkiye), m_kurnaz1223@hotmail.com, **ORCID ID:** <https://orcid.org/0009-0001-6828-5175> **ROR ID:** <https://ror.org/0468j1635>, **ISNI:** 0000 0004 0386 4162, **Crossref Funder ID:** 501100005322

Brahmanism and Buddhism from Tanzimat to Cumhuriyet Era in Turkish Press⁴

Abstract

Brahmanism and Buddhism are two religions that were born in India and found supporters in vast geographies. These religions have religious elements such as their deities, holy books, temples, worship, statues, of their deities, cremation of corpses, belief in reincarnation, understanding of Nirvana, lotus flowers symbolizing rebirth. There are many contradictory and similar features among them. Over time different religions and nations have been interested in the Indians and their belief. Researchers, writers, and travellers who went to India also observed the religious life there and created various works about them. Brahmanism and Buddhism which were learned through these works, attracted the attention of literature and press. The same situation existed in the Ottoman Empire until the Republic Period, and India, Brahmanism and Buddhism found wide coverage in Turkish literature and press. In this study newspapers and magazines published in the period from Tanzimat to Republic were scanned and news, articles published about Brahmanism and Buddhism were identified and how in was shown how and in what way these religions were included in the Turkish press. It's clear that these articles and news published in the press influenced the literary people to be interested in Brahmanism and Buddhism to include them in their work. In this study, the contribution of Turkish press to the inclusion of Brahmanism and Buddhism in literary works in Turkish literature is shown through examples of articles and news published in the press.

Keywords: Tanzimat, Cumhuriyet, press, literature, Brahmanism and Buddhism

⁴ **Statement (Thesis / Paper):** This article is derived from Mehmet KURNAZ's PhD thesis titled "Buddhism in Turkish Literature from the Tanzimat Period to the Republican Period". It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.

Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.

Funding: No external funding was used to support this research.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.

Similarity Report: Received - Turnitin, Rate: 7

Ethics Complaint: editor@rumelide.com

Article Type: Research article, **Article Registration Date:** 29.03.2024-**Acceptance Date:** 20.06.2024-

Publication Date: 21.06.2024; DOI: 10.29000/rumelide.1502176

Peer Review: Two External Referees / Double Blind

Giriş

İnsanlar var olduğu bilinen zamanlardan beri hep bir yaratıcı ve onun koyduğu kuralların, hayatın devamı süresince onların yaşam anlayışlarına ve davranışlarına etki ettiği bir din arayışında olmuşlardır. Bu arayışların neticesinde farklı coğrafyalarda, farklı ve birbirine yakın tarihlerde insanların kabul ettikleri pek çok din ortaya çıkmıştır. “Orta ve Batı Asya’da devletler kuran Türklerde; Gök Tanrı, Şamanizm, Manihaizm, Hristiyanlık, Yahudilik ve İslam kabul edilen dinler olmuştur.” (Günay ve Güngör, 1998: 477). Asya kıtasının güney bölgesinde yer alan ve çok eski bir tarihi olan Hindistan; geniş bir coğrafi alanı, kalabalık bir nüfusu, çok eski tarihi, farklı ırk ve kültürleri içerisinde barındırmış olması dolayısıyla çok çeşitli dinlere ev sahipliği yapmıştır. Bunlardan bir tanesi Brahmanizm, bir diğeri ise Budizm’dir.

Brahmanizm: “Brahmanizm; M.Ö.10. yüzyıl ile M.S. 5. yüzyıl arasında yaşayan ve Hinduizm’in kaynağını oluşturan dindir. Bu dinde; Brahma (yaratıcı), Vişnu (koruyucu), Şiva (yok edici) adlı tanrıları; Vedalar, Brahmanalar, Upanişadlar gibi dinî kitapları; ruhun farklı varlıklarla devam etmesi anlamında tenasüh anlayışı; tanrıların temsilcisi din adamları Brahmanlar bulunmaktadır. Toplum; din adamları, asiller ve askerler, tüccarlar ve ziraatçılar, işçiler olmak üzere dört sınıfa ayrılmıştır ve bu sınıflar arasındaki ilişkilere ve bir üst sınıfa geçişler için kurallar konulmuştur (Tümer, 1992:329-333).”

“Brahmanizm’in; Buda’nın doğumuna kadar olan dönem (M.Ö. 2000-560 arası) Vedalar dönemi olarak isimlendirilir. Bu dönem; Mantralar, Brahmanalar ve Upanişadlar çağı olmak üzere üçe ayrılır.” (Sarma, 2005:15). “Bu dönemler genel itibarıyla değerlendirildiğinde onların tanrı inançları, ibadet anlayışları, ritüelleri, ahlaki kuralları, farklı millet ve dine mensup insanlarla ilişkileri şu şekilde özetlenebilir: Hintliler tek tanrılı değildir. Birçok tanrıya inanırlar. Tek tanrıya inanır gibi görünseler de başka tanrıların varlığına da inanırlar ve sırası geldiğinden bunlardan herhangi birine yönelebilirler.” (Menzies, 2023:19). “İbadet düzenlemeleri genellikle ilkel ve esnektir. İnsanlar tanrılara ve aynı zamanda kendilerine inanırlar. Onlar aktif ve cesur bir ırktır; görevleri düşmanlara karşı savaşmak, sürülerini çoğaltmak, toprağı sürmek ve kurban sunmaktır. Tanrılar ise hayatlarının amaçlarını elde etmeleri için onlara yardım eder.” (Menzies, 2023:37). “Mantralar veya ilahiler şairlerin eserleridir ve ibadet sayılır.” (Sarma, 2005:16). Türk edebiyatı yazarlarından Şemsettin Sami de onların ibadetleri hakkında *Esatir* adlı eserinde bilgiler verir. “Başlıca evâmîrleri sık yıkanmak ve kurban kesmekten ibarettir.” (Şemsettin Sami, 1879:81). “Temel ahlak kuralları zühd çevrelerinde oluşturulmuştur. Ahimsa (zarar vermemek, öldürmemek, şiddete başvurmamak) prensibi Hint dinlerinde önemli bir yer tutar. Rahiplerin ortak beş kuralının dördü yani öldürmemek, çalmamak, yalan söylememek ve zina yapmamak, Hindistan’daki her çeşit inancın zâhidlerinin ortak noktalarıdır.” (Tümer, 1992: 332). Brahmanizm’in son dönemlerinde başlayan kocası ölen kadının kocasının cesediyle yakılması ritüeli de vardır. “Bu uygulama 1829 yılında kanunen yasaklanmıştır. Ancak yine de zaman zaman uygulanmaktadır.” (Sarma, 2005:102). “Bu geleneğe Sati denmektedir. Sati: Kadının kendisini kocasının cenaze ateşine atması geleneğidir.” (Kaya ve Kıdambi, 2013:303). “Brahmanizm’in Asya’nın sınırlı alanlarında taraftarı vardır. Herhangi bir misyonerlik dürtüsünden yoksun olduğu için Hindistan dışında hiçbir yerde gelişmeyeceği söylenir.” (Menzies, 2023:93).

Budizm: “Budizm ise M.Ö. 6. yüzyılda Hindistan’ın kuzeydoğusunda ortaya çıkan Brahman şekilciliğine ve kast sistemine karşı çıkan, soyut metafizik tartışmaları bir yana bırakarak duyguları dizginleme, ahlâken temizlenme, insanları eşit görme, insanlara ve diğer canlılara sevgi ve şefkat duyma gibi ilkelere dayanır. Kurucusu, kutsal metinleri, esasları, cemaati, mâbetleri ve diğer özellikleriyle bu sistem daha çok bir din olarak nitelendirilmektedir. Bu dinde kurucusu Buda, kutsal kitapları Pitaka,

ibadet yerleri vihara ve stupa, ruhun tekrar tekrar bedenlenmesi anlamında tenasüh inancı, kişinin dünyaya tekrar tekrar gelmesi sonucu gerçek kurtuluşa ererek bir daha gelmemesi mertebesine ulaşması anlamında Nirvana anlayışı gibi bilinen unsurlar ve anlayışlar mevcuttur. Yine kurtuluşa vesile olacağına inandıkları; sarhoş edici maddeleri kullanmamak, zina yapmamak, hırsızlık yapmamak, yalan söylememek, insanlara, diğer canlılara ve varlıklara sevgi ile yaklaşmak gibi erdemli davranışlar sergilemek gerekir (Tümer, 1992: 352-360). Kurucusu Buda; Brahmanizm dinine göre yaşayan bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiş ve bir döneme kadar bu dinin kurallarına göre yaşamıştır. Ancak o, Brahmanizm'in kuralcılığını kabullenememiş, hayatı ve ölümü sorgulamıştır. "Yazılı kayıtlara göre yirmi dokuz yaşındayken hayatın anlamını sorguladığı bir döneme girdi. Bu, onun hayatında radikal bir yön değişimine sebep oldu." (Michaels, 2021:33). "Buda, otuz beş yaşında aydınlanmaya ulaşarak aydınlanmış kişi, yani Buda olur." (Michaels, 2021:33). "Onun düşüncelerinde ve öğretilerinde, Brahmanizm'in son dönemlerinde Upanişadlar denilen kutsal kitapların etkisi de vardır. Brahman öğretmenlerinin ona vermeyi başaramadığı, çilecilik yıllarının sağlayamadığı şeyi, yani acı çeken insanın doğası, kaderi hakkında gerçeği ve kişinin evrensel acıdan kaçabileceği yolları kendisinin keşfetmesi gerekiyordu." (Menzies, 2023:66). Buda'nın öğretilerini benimseyenler, bir zaman sonra da onun heykellerini de yaparak onu ilahlaştırmıştır. "Buda bütün putların kırılmasını emretmesine rağmen kendisinin heykelleri yapılarak zamanla tanrılaştırılması Budizm'de bir tanrı inancının bulunduğu göstermektedir." (Tümer, 1992:356). Budizm insanın ferdi özgürlüğünü savunduğu, kişinin düşünce ve davranışlarını kısıtlayan kuralcılığı reddettiği için dünyanın farklı kıtalarında da taraftar bulmuştur. "Asya ülkelerinde Budistlerin sayısı büyük bir yekûn tutar. Ayrıca özellikle Zen Budizm denilen yeni bir Budist mezhep bazı Avrupa ülkelerinde taraftarlar kazanmaktadır." (Tümer, 1992:352).

Türkler, Brahmanizm ve Budizm: Türklerin tarihî bir süreç içerisinde hayatlarını ikame ettirdikleri, devlet kurdukları farklı coğrafyalarda, gerek siyasi gerek sosyal gerekse dinî ilişkiler sebebiyle pek çok din ile münasebetleri olmuştur. Bunlar içerisinde Gök Tanrı, Manihaizm, Budizm ve İslamiyet ön plana çıksa da Hristiyanlık, Yahudilik de Türklerin etkileşim içerisinde olduğu dinler arasında sayılabilir. "Türkler, çok eski devirlerden itibaren Çin, İran, Hint, Doğu Avrupa dinleri ile temasa geçmeleri neticesinde, onların arasında Budizm, Zerdüştlük, Manihaizm, Hristiyanlık ve Yahudilik misyonerlik faaliyetleri görülmüştür." (Günay ve Güngör, 1998: 477). Bütün bunlara rağmen Türklerin dünya ve ahiret inançlarına, karakterlerine, yaşam tarzlarına en uygun olarak benimsedikleri din Gök Tanrı ve İslamiyet olmuştur. "Semavi bir yüce tanrıya inanç, ilkel toplumlarda oldukça yaygındır. Türklerde bu din de Gök Tanrı dinidir." (Günay ve Güngör, 1998: 33-34). Orta Asya'da genel itibarıyla Gök Tanrı inancı hâkim olsa da Uygurlar dönemiyle birlikte farklı dinî yönelimler olmuştur. "Uygurlarda Manihaizm'in yanında Budizm de yayılmıştır." (Günay ve Güngör, 1998: 175). "Türklerin İslamiyet ile temasları neticesinde İslamiyet'e geçişler de artmıştır. Türk din tarihi içerisinde, Türklerin büyük bir çoğunluğu itibarıyla İslam dininde karar kılmaları şeklinde tezahür etmiştir." (Günay ve Güngör, 1998: 478).

Orta Asya'daki Türkler, her ne kadar Brahmanizm ve Budizm'e rağbet etmeseler de bu dinlerin misyonerlerinin, ülke içerisinde dinlerini tanıtmalarına müsaade etmişlerdir. Bütün bu tanıtmaları çalışmalarını neticesinde Türkler arasında bu dinler daha ayrıntılı bilinmesine rağmen Orta Asya'da Şamanizm, Gök Tanrı ve sınırlı coğrafyalarda Budizm ve Manihaizm, Anadolu topraklarında yaşayan Türkler arasında İslamiyet genel kabul edilen dinler olmuştur. "Araştırmacılar, Türklerin arasında Budizm'in, tüm çabalarına rağmen ancak sınırlı bir nüfuza eriştiğini, bu bakımdan da onun etkilerinin mübalağa edilmemesi gerektiğini ifade etmektedirler." (Günay ve Güngör, 1998: 141). Bu dinlerin, Orta Asya'da Türkler arasında etki alanı bulması, Hindistan ile yakın coğrafyada yer almasının da etkisi vardır.

Türk Edebiyatında Hindistan, Brahmanizm ve Budizm'e ilgi: Hindistan; doğal özellikleri ve ekonomik zenginliği dolayısıyla dönemin güçlü devletlerinin ilgisini çekmiştir. Moğollar, Babürlülere, Gazneliler, İngiliz ve Portekizliler bu ülkeye seferler düzenlemişlerdir. Babürlülere aynı zamanda Hindistan'a hâkim olmuş ve Hindistan'ın imarı, toplumsal ve siyasi düzeni konusunda çok ciddi çalışmalar yapmışlardır. "Hindistan, Türk yöneticilerin hâkimiyetinde olduğu 1200-1750 arası sürekli bir gelişme gösterdi." (Sarma, 2005:102). Osmanlı Devleti'nin, Hindistan'ı yabancı işgallerden korumak için onlarla siyasi ilişkileri olmuştur. Bu ilişkiler bu iki ülkenin sosyal ve dinî yönden birbirini yakından tanımada etkili olmuştur. "Portekizlilerin Hint denizinde pek faal rol oynamaları oradaki Hintliler üzerinde korku oluşturmuş ve bu devletler Osmanlıya müracaat ederek himaye ve yardım istemişlerdir." (Uzunçarşılı, 1988:33). Osmanlı Devleti'nin Hindistan ile ilişkileri sonraki yıllarda da devam etmiştir. Bu ilişkiler neticesinde Hindistan'ın dinî ve sosyal hayatına dair eserler de yazılmıştır. Böylece Hindistan'ın sosyal ve dinî hayatının özellikleri hakkında bilgiler Türkler arasında bilinmesi sağlanmaya çalışılmıştır.

Bu dinleri; misyonerler, Hindistan'da ülke kuran milletler ve Batılı araştırmacı yazarlar ve seyyahlar yazdıkları eserlerle tanıtmışlardır. "İngilizlerin Nepal büyükelçisi olan Brian Hodgson 1828 yılında Budist metinler üzerine çalışan ilk Batılı kişidir. T.W.Rhds Davids (1843-1922) Budizm üzerine araştırmalar yapar. Herman Oldenberg'in, *Buda* (1881) isimli çalışması vardır. Sir Charles Eliot, *Hinduizm ve Budizm* (1921) adlı kitabıyla bu dinleri tanıtır. Budizm ile çalışmalara Thomas Mann, Hermann Hesse ve Ernst Bloch da kalıcı izler bırakır." (Michaels, 2021:111-112). Alman yazar Hermann Hesse'nin 1946 yılında Nobel Edebiyat ödülü alan romanı *Siddhartha* (1922) Brahmanizm'i, Budizm'i ve Buda'yı anlatan bir eserdir.

Batı'da ve Batı edebiyatında bu çalışmalar varken Türklerde de Hindistan, Brahmanizm ve Budizm üzerine eserler verilmiştir. Hindistan'da devlet kuran Babürlülerin sultanlarından Babür Şah'ın *Babürname* (16.yy), Şemsettin Sami'nin *Esatir* (1879), Nabizade Nazım'ın *Esatir* (1892), Direktör Ali Bey'in "*Seyahat Jurnalı*", (1897) ve Selanikli Mehmet Tevfik'in *Hindistan Seyahatnamesi* (1900) adlı eserleri Hindistan'ı anlatan eserlere örnektir. Bir zaman sonra çok geniş coğrafyalara yayılan bu bilgiler edebiyat alanında kullanılmaya başlanmıştır. Bu eserlerde Brahmanizm'in inanç sistemi genellikle eleştirilirken, Buda ve öğretileri ise olumlu değerlendirilir. Tanzimat sonrası Türk yazarlarından Şinasi'nin "Tenasüh", Tevfik Fikret'in "Buda" (1899), Mehmet Emin Yurdakul'un "İsyân" (1918), Halit Fahri Ozansoy'un "Kafir" (1919) adlı şiirlerinde; Abdülhak Hamit Tarhan'ın *Duhter-i Hindu* (1876), *Eşber* (1880), *Cünûn-ı Aşk* (1917) ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Nirvana* (1909), adlı tiyatro eserlerinde; Ahmet Mithat Efendi'nin *Hayret* (1886) Filibeli Ahmet Hilmi'nin *Âmâk-ı Hayal* (1910), Vassaf Kadri'nin *Hint Yıldızı* (1915), Celal Nuri İleri'nin *Ölmeyen* (1917) ve Müfide Ferit Tek'in *Aydemir* (1918) Ahmet Hikmet Müftüoğlu'nun *Gönül Hanım* (Tefrika 1920. İlk baskısı 1971) romanları gibi edebî eserlerde Hindistan'ın sosyal, siyasi ve dinî hayatından kesitler sunulmuştur. Yine pek çok yazar da bu bilgileri geniş halk topluluklarına sunmak için basın-yayın organlarını tercih etmişlerdir. Ahmet Mithat Efendi, *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde (H.1290/1881: S.769-783) Hindistan ve Çin'e yapılan bir gezi sonucu kaleme alınan *Hind ü Çin Seyahatnamesi* adlı bir kitabın reklamını yapar. Bu kitabın adını ve satıldığı yerlerin isimlerini açıklar. Ahmet Mithat, Avrupa'da taraftar toplayan Budist misyonerlik faaliyetlerini, etki alanını ve sebebini *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde *Paris'te 30000 Budî* adlı yazı dizisinde ortaya koyar.

Basın ve yayın; bir ülkedeki güncel olayların, herhangi bir konudaki bilgilerin ve haberlerin hızlı bir şekilde geniş halk topluluklarına ulaşmasında etkilidir. Türk basını da Hint dinleri Brahmanizm ve Budizm hakkındaki bilgileri haber yapmıştır. Bunda verilen bilgilerin ve anlatılan olayların ilgi çekiciliği,

kısa ve öz olarak verilmesinin de katkısı vardır. 1831 yılında ilk resmi gazete olan *Takvim-i Vekayi* ile başlayan Türk basın hayatında zamanla sayıları artan gazete ve dergiler okuyucuların ilgisine, beğenisine ve takibine sunulmuştur.

Bu çalışmada Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadar olan dönemde gazete ve dergilerden taramalar yapılarak Hint dinlerinden Brahmanizm ve Budizm üzerine yazılan makale, tanıtım ve haber yazılarından tespit edilen kaynakların değerlendirilmesi yapılmıştır. Kaynak olarak Hakkı Tarık Us Koleksiyon, İBB Atatürk Kütüphanesi, Seyfettin Özege Koleksiyonu, İstanbul Beyazıt Devlet Kütüphanesi, bazı dergi ve gazetelerin içeriği üzerine yapılan tez çalışmaları kullanılmıştır. Gazetelerin ve dergilerin/mecmuaların içindekiler (mündericât) kısmı incelenmiş ve burada var olan Hindistan, Brahmanizm ve Budizm ile ilgili bölümler alınmış ve değerlendirilmesi yapılmıştır. Metinlerin orijinaleri dikkate alınmıştır. Bu yazılardan; Hindistan'ın siyasi, sosyal ve dini yaşamını konu alanlar not edilmiştir. Bunlar üzerinde Türk gazete ve dergi/mecmua yazarlarının Hindistan'ın sosyal yapısı, Brahmanizm ve Budizm gibi dinleri yorumlayışları ve değerlendirme şekilleri ele alınmıştır. Basında çıkan bu yazıların içeriği ile Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadar olan dönemlerde yazılan ve benzer içeriğe sahip edebi türler arasındaki ilişkiler gösterilmeye çalışılmıştır.

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kadar Türk Basında Brahmanizm ve Budizm

Türk edebiyatında şair ve yazarların eserlerinde Brahmanizm ve Budizm'den bahsetmelerinde Türk basınında çıkan bu dinler hakkındaki yazı ve haberlerin etkisi vardır. Gazete ve dergilerde bu konuda pek çok yazı vardır. Biz burada genelde edebiyat alanında eserler veren yazarların yazılarına yer verdik. Hepsine yer vermek makalenin sınırlarını aşacağından diğerlerine yer vermedik.

Bu yazılardan tespit edebildiklerimiz kronolojik olarak şöyledir:

Ceride-i Havadis'in 1840 yılında yayımlanan 19. sayısının 43. sayfasındaki isimsiz bir yazıda, Hindistan'da Brahmanların; kocası ölen kadının, kocasının cesediyle beraber yakılması ve bu merasimin yapıldığı şeklinin yanlışlığını düzeltmek için uğraş veren İngilizlerin de olumlu katkıları anlatılır. *Basiret* gazetesinin (Hicri.1290) 1874 yılında yayımlanan 1124. sayısında, Hintli putperest kızın, evlendiği Müslüman bir erkeğin de etkisiyle İslam'ı kabul etmesi ve kızın dindaşlarının buna itirazı, Hint *Tayms* gazetesi kaynak gösterilerek haber yapılır. *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde (H.1306-1307) 1889-1890 yılları, 3577-3591 numaraları arasında yayımlanan sayılarda Ahmet Mithat Efendi'nin, "Paris'te 30000 Budî" yazısı 13 bölümde tamamlanır. *Tarık* gazetesinin (H.1302) 1884 yılında yayımlanan 276 numaralı sayısındaki "İcmal-i Ahval" adlı yazıda, Hindistan'ın İngiltere tarafından işgali ve Müslüman olsun Hindu olsun bütün Hint halkının buna tepkisini gösterdiği hususlar hakkında bilgiler verilir. *Müntehabât-ı Tercüman-ı Hakikat*'in (H.1302) 1885 yılında yayımlanan *Tercüman-ı Hakikat*'te yayımlanmış bazı yazıların toplandığı seçme yazılardan oluşan kitabın 680. sayfasında "Musikinun Tarihi" başlığında, Brahmanların müzik anlayışları hakkında Ahmet Mithat Efendi bilgileri verir. *Mektep* dergisinin (H.1311) 1894 yılında yayımlanan üçüncü cildinin 1 ve 10 numaraları arasında, "Sanskrit Edebiyatı" başlığında Brahmanizm ve Budizm'in özellikleri hakkında Halit Ziya Uşaklıgil'in bir yazı dizisi vardır. *Serveti Fünûn* dergisinde (R.1315) 1899 yılında 421. sayısında Faik Ali Ozansoy'un; "Nirvana" başlığı adı altında bir yazısı yayımlanır. *Davul* gazetesinin (H.1324) 1908 tarihli, 113. sayısında ismini belirtmeyen bir diplomatın, Hindistan'da görFevde bulunduğu zamanlarda, orada yaşadıkları ve şahit olduklarını gazetede paylaştığı, "Kadınlar İçtimai" adlı yazısında Avrupa'dan Hindistan'a gelmiş, Buda ve öğretilerini önemsemiş kadınların düşüncelerine yer verir. *Jale* dergisinin (Rumi 1325) 1909 yılında yayımlanan 1. sayısının 2. sayfasında Fuat Köprülü, "Hefte-i Tefekkür"

(Medeniyet Hastalıkları) adlı yazısında, Avrupa'da fikir akımlarının içeriği, yayılması, taraftar toplaması ve değerlendirilme şeklini ortaya koyarken, bir kıyaslama yapar. Bu fikirleri benimseyenlerin, Hintli bir Brahman'ın inancından dolayı hissettiği mutluluğun tadını alamayacaklarını vurgular. *Eşref* dergisinin (H.1327) 1909 yılı, cilt:1, sayı 33, sayfa 11-12'de Ahmet Rıfki "Buda" başlığındaki yazısında, Buda öğretilerini takdir eder. *İştirak* gazetesinin (R.1325) 1910 yılı, Nu:3, sayfa 42-44'te "Gölgeler" başlığında Ahmet Rıfki'nin yazısı yayımlanır. Buda'nın Brahmanlarla mücadelesi işlenir. *Hikmet* gazetesinin (H.1328) 1910 yılı, Nu: 8, sayfa 2'de "Fünûn-ı Cedide ve Felsefe" başlığında Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi; yaratıcıya inanma meselesi üzerinde durur. Yazıda İbrahim peygamberin yaratıcıya inanma hikâyesi anlatılır. Sonra Hindistan'daki Mecusilerin ve Budistlerin dinî özelliklerinden bahseder. Bu esatirler içerisinde Hint dinleri iyi incelenirse onların tamamen "heyula-yı esasi" olduğu değerlendirilmesinde bulunur. *Yirminci Asırda Zekâ* dergisinin (R.1330) 1914 yılında, 26 numara, 47. sayısında Baha Tevfik'in, "Hayat ve Memat" adlı yazısı yayımlanır. Bu yazıda Buda ve öğretilerine yer verilir. *Türk Derneği* dergisinin (H.1327) 1909 yılı, 5. sayısında Yusuf Akçura, "Yeni Keşfolunmuş Bir Türk Şehri" başlıklı yazısında, Yapılan kültürel kazı çalışmaları sonucu elde edilen Buda tasvirlerinden, heykellerinden ve diğer eserlerden hazine olarak bahseder. *Kadın* dergisinde (H.1328) 1910 yılı, Nu: 6'da Fatıma Asuman, "Bahar" başlıklı yazısında Hint dinlerinden Brahmanizm ve Budizm'e ait tenasüh inancı ile anlatıcının ruh hali arasında ilişki kurar. *Servet-i Fünûn* dergisinin (R.1333) 1917 yılında yayımlanan, sayı 1372, sayfa 331-334'te; Ahmet Hidayet Reel'in "Eski Hind Temaşası" adlı yazısında Hindistan'da hikâye, roman, tiyatro gibi edebiyat sahasında ortaya konulan faaliyetler konu olarak işlenir. *Hakk* gazetesinin (H.1330) 1912 yılı, Nu: 67'de Cenap Şahabettin "Bizde Nisaiyyun" başlığında ele aldığı kadınların yaşam alanları, eğitimleri, hayata bakışları ve erkeklerin ya da devlet yönetiminin onlara bakışlarını ve kadınlar için koydukları sınırları eleştirerek Budistleri över. Suphi Ethem Bey tarafından 1919 yılında 5 sayı yayımlanmış haftalık bilim dergisi *Beşer ve Tabiat*'ın 1 numaralı sayısında yazar tarafından "Japonlarda Din" başlığı ile yayımlanan yazıda, Japonların dinlerinin sayısı, bunların içeriği ve Japonya'ya yayılış süresi üzerinde durur. *İnci* mecmuasının (R.1337) 1921 yılı, 26. sayısında "Buda'nın Çocukları" başlığında yazılan bir yazıda Budizm'e inanan Japonların dinî ve toplumsal yaşamlarındaki hassasiyetleri ve Budizm'in onları yücelttiğini dile getirir. *İnci* Mecmuasının (R.1336) 1920 yılı, sayı 21-23'te ise Hindistan'ın önemli yazarlarından Tagore'dan "Bahçıvan" adlı hikâye Mehmet Vehbi tarafından çevirisi yapılarak yayımlanır. Parçanın başlığında; Hint Edebiyatı yazarı Tagore ismi ve Bahçıvan'dan şeklinde yazılarak bir ön bilgi verilir. Hikâyede Hindistan'da bir köydeki sosyal ve dinî hayattan kesitler sunulur. *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde, (H.1298) 1881 yılında yayımlanan 769-783 sayıları arasında Hindistan'ı anlatan "Hind ü Çin Seyahatnamesi" adlı eserin ismi haber yapılarak okuyucuya satın alınması konusunda reklamı yapılır. Yine *Hikmet* gazetesinde (1328/1910. Nu:18-19,32) Brahmanizm ve Budizm unsurlarını barındıran Filibeli Ahmet Hilmi'nin "Âmâk-ı Hayal" adlı kitabı tanıtılır.

Çalışmada bunların tamamını vermek mümkün değildir; örnek olması için: İmzasız (*Ceride-i Havadis* gazetesi, *Basiret* gazetesi, *Tarîk* gazetesi), Ahmet Mithat Efendi (*Tercüman-ı Hakikat* gazetesi), Halit Ziya Uşaklıgil (*Mektep* dergisi), Faik Ali Ozansoy (*Servet-i Fünûn* dergisi), Bir Diplomat (*Davul* gazetesi), Fuad Köprülü (*Jale* dergisi), Ahmet Rıfki (*Eşref* dergisi), Baha Tevfik (*Yirminci Asırda Zeka* dergisi) gibi yazarların yazılarına yer verilmiştir. Bunlar yazıların tamamı hakkında kanaat oluşturacak özelliktedir.

İlk olarak *Ceride-i Havadis* gazetesinde yayımlanan isimsiz bir yazıdan bahsedeceğiz. Bu yazıda Hindistan'da Brahmanların cenaze merasimi ve bu merasimin yapılış şeklinin yanlışlığını düzeltmek için uğraş veren İngilizlerin de olumlu katkıları anlatılır. Buraya alınan yazıda, kocası ölen kadının,

evinden alınarak kocası ile beraber yakılacağı alana getirilinceye kadar yapılan ritüeller ve yakılma anında orada bulunanların düşünceleri ve yaptıkları anlatılır.

“Lahor şahı olan Karaksin zevcesi olan Rani, üç cariyesiyle kendisini zevci müteveffanın mezarı üzerinde ateşe yaktığı on sekizinci numara ile çıkarılan Ceride’de bildirilmişti. Mecûsî âyinine göre kocasının mezarı üstünde kendini ateşe yakmak bazı karılara göre fahr demek olup zaanlarınca kocası ölüp cennete gittikten, karısı onun elem ateşiyle dünyâda bir müddet yaşamadan ise onun uğruna kendini ateşe atıp dünyada kocasına olan muhabbetini meydana koymak ve ahirete dahi çabuk gidip kocasıyla cennette zevk etmek içinmiş. İşte onların kendini yakmalarında olan âdetleri şöyleymiş ki kocasının cenazesini götürürlerken birtakım sâzendegân ve hânendegân Berhemenleri yani Mecûsî papazları gelip karısını dahi evden alırlarmış ve karı dahi baştan ayağa kadar beyaz ve nâzik bir nevpamuk bezden ferâce gibi bir şey giyip gidermiş ve cenâzeyle yakın geldiğinde karının sol elinde bir büyük Hindistan cevizi kabuğunda bir kırmızı boya olup kendini ateşe atacağı mahalle bir yüz elli iki yüz adım kaldığında o mahalde oturup sağ elinin şehâdet parmağıyla o boyadan alıp beraber olan dostlarının alınlarına parmak basıyormuş. Kulübe kapısı önünde bir adam bir meşale ile durmuş. O kulübenin kapısı üstüne dahi kocasının cenazesini koyarlarmış. Karı kapının önüne geldiğinde eşiyile dostuyla sohbet edip işte ben cennete gidiyorum. Orada size dahi yerler hazırlarım diye sözler söylemiş. Brahmanlar dua edermiş. Sonra doğru kapıdan içeri girdiği ve kapıyı kapadığı anda kapı önünde meşale ile duran adam dört tarafından o kulübeyi meşale ile tutuşturmuş ve etrafında seyredenler dahi çalı çırpı ve kuru saz ve odun makule şeyden ellerine geçeni üstüne atarlarmış ve gâyet şamata ederlermiş ki karının sesi işitilmezmiş, ta ki kocasının ve karısının cenazeleri yanıp kül olduktan sonra o küllü alıp yanında olan akarsuya atarlarmış.” (Ceride-i Havadis,1840. S.19. ss. 43).

Gazetede yayımlanan yukarıdaki yazıda, kadının; kocasının cesediyle beraber yakılmasını övünç olarak görmesi, yakılmaya beyaz elbise giyerek gitmesi, orada bulunanların alınlarına sağ elinin şehadet parmağıyla boya vurması ve cennete gideceğini söylemesi, onun canlı yakılma ritüeline kendini hazırlama, korkularını yenme ve bir nevi ölümü kabullenme alıştırmaları gibidir.

Kadının, ölen kocasının cesediyle birlikte diri diri yakılması uygulaması 1829 yılında kanunen yasaklanmıştır. Ancak zaman zaman uygulanmaktadır. (Sarma, 2005:102). Yanlışlarıyla doğrularıyla beraber her ne kadar bu bazı yanlış uygulamalar medeni toplumlar tarafından ortadan kaldırılsa da onların cahillikleri veya ilkelikleri devam ettiği için yine insan fitratına, aklına, mantığına aykırı bir başka fiile yöneldikleri görülecektir. Bu da yine onların aydınlatılmasının ve eğitilmesinin insanın kendi ruhuna ve bedenine iyi davranması gerektiği fikrine sahip olmalarının uzun zaman alacağı şeklinde anlaşılmalıdır. Bu sebeptendir ki gazetenin; okuyucuya, medeni toplumlar ile ilkel ve cahil toplumları mukayese etme mesajı verme amacını da taşıdığına işaret ettiği ifade edilebilir.

“Lâkin İngiltere devleti eline geçen mahallere gittikçe İngiltere hükûmetinden memnun olduklarından bu madde dahi kâr-ı akıl olmadığını anladıklarından yavaş yavaş bu keyfiyeti terk etmiş olmalarıyla şimdi oralarda hiç kalmamıştır. Garibeden olarak Hindilerin fukarası ise nefislerine eziyet etmeği büyük hayır addedip kendilerine türlü türlü cefa ediyorlar. Bazısı bir ayaküstünde durup sabahtan akşama kadar güneşe gözünü dikip bakar. Ta ki kör olurmuş.” (Ceride-i Havadis,1840. S.19. ss. 43).

Bu hadisenin Abdülhak Hamit Tarhan’ın 1876 yılında yayımlanan *Duhter-i Hindu* adlı tiyatro eserinde de geçtiği görülmektedir. Eserde kocasının cesediyle beraber yakılacak olan Surucuyi, ayini yöneten Brehmenlere yaptıkları için yanlış olduğunu, bu ibadet anlayışının sonradan dinlerine eklendiğini söyler: “Suriciyi: Merhametsizler!... Beni diri diri yakmakta sizin ne faydanız olacak? Siz de niçin sükut ediyorsunuz Brehmenler? Rama’nın Manu’nun kitabında bu zulüm yazılmış mıdır? Kadınlara kocalarının vefatından sonra yalnız matemini tutmaktan başka ne emir vardır?” (Duhter-i Hindu, 1998: 140). Eserde Hâmid, kadının, ölen kocasının cesediyle beraber yakılmasına karşı olduğunu belirten cümleler kullanır. Bunu eserin erkek kahramanlarına söyler. Erkekler, kadın yaratılmadıkları için mutludurlar: “(Bir Diğeri Daha): Sütti Surucuyi Bibi’ye de heder oldu, diri yanış güç şeydir. İyi ki biz kadın yaratılmamışız. Bir kerre o biçarenin buraya gelişini düşün. Yanacağını bile bile kim bilir ne halde gelir!” (Duhter-i Hindu, 1998: 135).

Basiret gazetesinde yayımlanmış bir haber yazısında, Hintli putperest bir kızın, evlendiği Müslüman erkeğin etkisiyle İslam'ı kabul etmesi; putperest kızın ailesinin ve dindaşlarının buna tepkisi haber yapılmıştır. Bu olay, Hint gazetesi *Tayms*'tan alınmıştır.

“Hind Times'deki haberde Hindistan Madurai eyaletinde vaki Koşen şehrinde ahali-i müslimeden Ali namlı gencin, putperestlerden hüsnâ ve yaşı henüz on dörtlerde bulunan kızına alaka duyar. Kız dahi ona ilgi duymuş. Ali'nin teklifi üzerine kız dahi şeref-i İslam ile müşerref olduktan sonra bir gece yarısı Ali, sevgilisini hanesinin kapısının önünden alarak kendi hanesine getirdiği, kızın akraba ve hemdinleri duyup ve şehrin zabt memurunu yanlarına alarak Ali'den cebr ile kızı alıp gitmeleri üzerine Ahali-i müslimeden ekserisi kıyam ederek kızın İslam dinine müşerref olması cebr ile olmayıp kendi ihtiyarı ile olduğu zabtiye memuruna beyan edilse de müfid olmayıp ahali-i Müslime oradan def olunmuştur. Ahali-i Müslime silahlanıp putperestlerin üzerine kıyam edildiğinde bir hayli vefat ve mecruh ve kavgasından sonra kız dahi alarak Ali'nin hanesine teslim etmişlerdir. Muarızâ hükümet tarafından bertaraf edilse de şimdiki halde putperestler, Müslümanlardan intikam almak emeliyle cemiyetler teşkil ederek Müslümanların üzerine hücum etmek niyetinde olduklarını ve Müslümanların dahi buna cesaret edememekte olduğunu Hint Tayms yazıyor.” (Basiret gazetesi, 1874. S.1124, ss. 2)

Burada putperest kelimesiyle evlerinde ve mabetlerinde tanrı heykellerine yer veren Brahmanlar veya Budistler anlaşılmalıdır.

Bu haberde olduğu gibi Türk edebiyatında bu tarz evlilikler konu edilmiştir. Mesela, Ahmet Mithat Efendi'nin *Hayret* (1886) romanı ve *Paris'te 30.000 Budî* (1890) eserlerinde Brahma dinine inanan insanların başka dinlere inanan insanlarla evliliklerine olumlu bakmadıkları anlatılır. Bu olay da bunu örnekler. Benzer konu Ahmet Mithat'ın Fransızcadan (Yazar, Corc Pradel) tercüme ettiği *Lü'lü-i Asfer* (1885) adlı romanda da görülür. Burada Brahmanların farklı millet ve dine mensup biriyle evliliklere müsaade etmediklerine değinilmektedir. Ahmet Mithat'ın benzer cümleleri kendi eserlerinde kullanmasında bu eserin de etkisi olabileceği düşünülmelidir. Adı geçen romanda bu durum şu şekilde ifade edilir. Hristiyan birine âşık olan Brahma dinine inanan kız Yambu için dindaşlarının bakışı ve yorumlayışı çok serttir. “Hele içlerinden bir mürted olduğunu ve Brahma dinini terk ile yabancı köpeklerin dinine girmiş olduğu için ahalinin Yambu hakkındaki teferrüt ve şiddeti hiçbir şeye mukayyes değildi.” (*Lü'lü-i Asfer*, 1302/1885: 311). *Hayret* romanında Hint mihracesi Safa Kok Sanc, kızının Hristiyan birine duyduğu aşkı ve bunun sonucunda yaşanabilecek evliliği kesinlikle onaylamaz. Bu konuda kızı Mihriban da babasını destekleyen cümleler kullanır. “O, Nasrani ve ben Mecusi olduğumuz halde tehhül edecek olursak İngiliz kanunları ahkamınca bunu bir izdivac-ı meşru addedemeyip olsa olsa ben onun müstefreşesi addolunacağımı ve çocuklarımız olursa onlar dahi evlad-ı tabiiyeden ma'dud kalacaklarını hep anlattı. İşte babacığım aramızdaki münasebet şundan ibaret olup yoksa ben Sarpson'a tezevvüç vaadi, tanassur vaadi gibi hiçbir vaatte bulunmamışım.” (*Hayret*,2000:149). Ancak Müslüman olanlara karşı müsamahalı olduklarını ifade eden parçalar da vardır. “Hani ya şu İsmail Brahmanî olsaydı, ebediyen birbirinizin refiki ve hayat âleminde şeriki olmanız için onu kendime damat olarak kabul ederdim.” (*Hayret*,2000:423).

Tercüman-ı Hakikat gazetesinin 1881 yılı 769-783 arasındaki sayılarında Hindistan ve Çin'e yapılan bir gezi sonucu kaleme alınan bir seyahatname kitabından bahsedilir. Bu kitabın içeriği, satıldığı dükkânlar, fiyatı hakkında bilgiler verilir. Bu da gazete sahibi Ahmet Mithat Efendi'nin romanlarında ele aldığı farklı iklimler, ülkeler, ırklar, dinlerle ilgili konuları ele alan başka eserlere gazetesinde de yer vererek daha fazla okuyucuyla paylaşmak istediğini gösterir. Gazetede kitap hakkında bilgi şu şekildedir.

“Hind u Çin'in ahlak ve adatını nakleden Hind u Çin Seyahatnamesi Babıali Caddesinde Karabet Ağa'nın dükkânıyla her kitap satılan mahallerde satılmaktadır.” (*Tercüman-ı Hakikat* gazetesi,1881.sayı: 769-783)

Bu ifadeler bir afiş, bir tanıtım, bir yönlendirme şeklinde yorumlanabilir. Bu da gazetenin geniş bir alana ve daha fazla insana daha hızlı bir şekilde ulaşabilme yönünün etkili olduğunu ortaya koyar.

Tarık gazetesinde “İcmal-i Ahval” (Siyasi olayları özetleyen makale) adlı yazıda Hindistan'ın İngiltere tarafından işgali ve Müslüman olsun Hindu olsun bütün Hint halkının buna tepkisini gösterdiği hususlar hakkında bilgiler verilmiştir.

“Hindistan'da Müslim ve gayr-i Müslim ahâlinin İngiltere boyunduruğundan bîzâr oldukları evrâk-ı havâdis mutâlaasından müstebân oluyor. Müslümanlar ile Hindûların hoşnutsuzluklarından pek çok emâreler müşâhede olunmaktadır. Hindistan'da bâ-husûs Haydarâbâd'da bazı şûrişler zuhûr etmiştir.” (Tarık gazetesi, 1885.Nu:185).

Gazete, İngilizlerin Hindistan'ı işgalinden sonra ülkede yaşayan Brahman, Budist ve Müslümanlar arasında hoşnutsuzluk yarattığı haberini yaparak hem işgali eleştirmiş hem de Hintlilerin yanında yer aldığını ima etmiştir. İngilizlerin Hindistan'ı işgali ve burada yaşayan Brahman, Budist ve Müslümanların işgale tepkilerinin ve mücadelelerinin işlediği edebi eserler de vardır. Moralizade Vassaf Kadri'nin *Hint Yıldızı* (1915) romanında Hintlilerin kendi aralarında din ayrımı yapmaksızın İngilizlere karşı mücadeleleri anlatılır.

“Bu millet bundan sonra aralarında her türlü din ve mezhep çatışmasını kaldırdılar. Tek vücut oldular. Ne Mecusilerin başını kıracak Ragular ne de İslamlar ile çatışma çıkaracak Budistler kalmamıştır. Biz birbirimizi geç fakat pek esaslî olarak anladık. Bundan sonra hiçbir İngiliz şilini tasavvur edemem ki iki kardeş Hintli arasında bir damla kan çıkarmaya vasita olabilsin. Onun için diyorum ki hükümetiniz lütfen Hint'i Hintlilere bırakmalıdır.” (s. 199).

Mektep dergisinin (H.1311) 1894 yılı, 3. cildinde Halit Ziya Uşaklıgil'in de Brahmanizm ve Budizm üzerine basında çıkan yazıları tespit edilmiştir. Onun, *Mektep* dergisinin üçüncü cildinin farklı tarih ve farklı numaralarında “Sanskrit Edebiyatı” başlığında Hintlilerin Brahmanizm ve Budizm dinleri ve bu dinlerin özellikleri hakkında bir yazı dizisi vardır. Hintlilerin bu dinlerini Vedalar (Brahmanizm) ve Budizm olmak üzere iki bölümde ele alır. Bu dinlerin tanrı anlayışları, yaratılış inançları, ibadetleri, iman akideleri, toplumsal sınıf düzenleri, kutsal kitapları, Buda ve öğretileri hakkında bilgiler verir. Halit Ziya, *Kırk Yıl* adlı anı kitabında kendisinin *Mektep* dergisinde Sanskrit edebiyatı üzerine yazılar yazdığını ve Hint edebiyatından tercüme yapıldığını da yazar. “Ben o edebiyat tarihini ancak edebiyat nokta-i nazarından yazıyorum, eski Hint şiirlerinden parçalar tercüme ediyorum ve bunlarda bahsolunan matbuatlar dair kısa izahat veriyorum. Bunun Yunan esatirinden ve onlara dair eski Yunan şiirlerinden farkı yoktur. Bu yazıların içinde Sanskrit Edebiyatı tarihleri en ziyade intizam altında yazılabilmiş olanlardı.” (Kırk Yıl, 2014:621). Düşüncelerini desteklemek için yaptığı araştırmalar neticesinde, çeşitli eserlere ulaştığını ve bunları incelediğini ifade eder. Yazar, *Kırk Yıl* adlı anı kitabında bu kaynaklardan bahseder. “En meşhur müsteşriklerin (oryantalistlerin) iştiraki ile teşekkül eden Şark Kütüphanesi külliyyatında bulunabilen asar (eserler) ile Lahor'un *Hint Edebiyatı Tarihi* nam kitabı en kıymetli birer memba oldu.” (Kırk Yıl, 2014:458).

Halit Ziya, derginin “Mukaddime” bölümünde içerik hakkında bilgi verir. “Muhteviyâtının tasnifine gelince: Evvela şark ve garba ait olmak üzere başlıca iki kısım-ı esâsiyeden oluşur. Şark kısmı: Acem, Hind-i Kadîm edebiyatlarıyla Arapların hikâyât-ı şâiranesinden bahseder. İkinci başlık ise Garba ait olan kısımdır. Garp ile ilgili edebi eserlerden, tercüme parçaların varlığından bahseder.” (Nu: 1, ss. 3-4).

Şark kısmı dediği birinci bölümde Brahmanizm ve Budizm hakkında genel bilgiler verir. Bu yazının başlığı Sanskrit Edebiyatı'dır. Başlıktan sonra Hint dinleri Brahmanizm ve Budizm olmak üzere iki başlıkta değerlendirir. “Sanskrit Edebiyatı iki devre-i mahsusaya taksim ederler ki esatirin hükümferma

olduğu birinci devreye Brahmanî (M.Ö. 15-6. yy) devam eder. İkinci devreye de Budî namları verilmiştir.” (Nu: 3, s.18).

Başlıklarını verdiği bölümlerden birincisi, “İlk devre Vedalar’dır” ile Brahmanizm’i anlatır. Bu bölümde; Brahmanizm’in (Brahma, Vişnu, Şiva) tanrılarını, kutsal kitaplarını (Vedalar, Brahmanalar, Upanişadlar) ve Kast sistemi hakkında bilgiler verir. “Vedalar dört kitaba inkisar eder ki kasâid ve münacât tarzında manzumeden ibaret olan Rigveda, münacât-ı mensureden ibaret olan ikinci Yecurveda, ilahiyat tarzında Samaveda, manzumeden dördüncüsü Ataruveda namıyla maruftur.”(Nu: 1, s.19). Brahmana ve Upanişadlar denilen kitaplar ahlak ve hikâmiyâta, hukuk ve kanuna aittir. Sanskrit edebiyatının bir kısmını teşkil eder.” (Nu: 1, s.18). Hintlilerde ateşe verilen ehemmiyet ve ateşgedelerin ateşe tapma gerekçelerinden bahseder. “Ehemmiyet ve mümtâziyet verilen diğer bir şey de ateştir. Bir gün nasılsa iki odun parçasından bir şerare çıkar... Ateşgedelik zannolunur ki bu surette başlamıştır.” (Nu:1, s.20). Brahmanların kâinata kutsiyet verme sebeplerini, onların kutsal kitaplarından örnek vererek açıklar. “Brahmana’nın bir parçasında; Emr-i Halıkla takdis edilmiş olan arz-ı heyete mecmuasıyla bir mabettir’ denilmiştir...”(Nu: 3, s.125). Ölüm tanrısı Yama ile insanın konuşmalarına yer verir. İnsan; dünyanın geçiciliğine değinerek burada kazanılan ne varsa hepsinin ölüm sonrası dünyada kaldığını belirtir. İnsan yaşamın anlamını sorgulamaktadır. Bunu ölüm tanrısı onlara anlatır. “Nasikata der ki: o arabalar, o kızlar, o taganniler senin olsun onlar öyle muvakkat şeylerdir ki hevası ta’dil ve tahrip ederler. Ey mevt! Sen bizi ziyaret ettiğin zaman biz onları muhafaza edebilir miyiz? Hayır. Sen bana olacak şu sırr-ı garibi haber ver. Yama bu sırrı tevdi’i eder.” (Nu: 4, s.169). Yaşayanlar, ölümlü olduğunun farkına varmak için toprağa göz atınlar. Orada görecekları şey, ölen insanların vücutlarının toprağa karışmasıdır. “Hiçbir zî-hayatın sebep-i mevti olmamak için gece ve gündüz üzerinde yürüdüğü toprağa nigah etmelidir. Bu toprak öyle bir menzildir ki mebnası kemiklerden, hamiresi etlerden ve kanlardan müteşekkildir.” (Nu: 7, s.317). “Manu kanunları insanlara mükâfat olarak tebşir ettiği şey ervahın menba-ı asli-i ruh olan ruh-ı mükevvenata rücu’ eder.” (Nu. 8, s.357). Kast sistemini hakkında yazılanlardan örnekler verir. “Brahmanlardan sonra kuva-yı askeriyeyi haiz olan kışateryalar gelir ki bunlar da bir Raca’nın idaresindedirler.” (Nu: 3, s.317). Hintlilerin cehennemi değerlendirme şekilleri ile eski Mısırlıların ve Hristiyanların benzer olduğunu belirtir. “Hintlilerin itikad kerdesi olan cehennem, kadim Mısırlıların emaneti namına verdikleri cehennemlerine mesabe olduğu gibi Hristiyanların cehennemlerinden de farklı değildir.” (Nu: 8, s.356).

İkinci başlıkta ise “Buda ve Mezheb-i Budî” başlığıyla Budizm’i ele alır. (*Mektep* dergisi, 1894, Cilt: 3, Nu: 10, s. 444) Buda’nın doğumu, annesinin vefatı, evliliği ve evlendiği kadının mensup olduğu dini belirtir. Onun için insanın milliyeti, ülkesi ve dini önemli değildir. O, kişide güzel ahlak ve erdem arar. “Buda’nın validesi doğumdan birkaç gün sonra vefat etmiş... Buda on altı yaşındayken akrabasından bir kız ile izdivaç etmiş. Aradığım kızın Brehmen veya sudra kızı olmasında ne beis var. Şayeste-i dikkat olan fezâildir.” (Nu: 10, s.444). Buda’nın hangi aşamalardan geçerek gerçek Buda olduğunu onun yaşamından parçalar vererek ortaya koyar. “Bir adam görür ki bu adam bir baykuştur. Lezâiz-i hayattan feragat ederek harman içinde hayat geçirir. Nefsine galebe çalmaya çalışır. Ömrü dinine mevkuftur. Amal ve havasattan azade olarak sadaka toplamakla meşguldür. Buda der ki bu hale gıpta ettim... Buda dedi ki teskin-i hararettime geldim. Benim kanunum bütün mahlûkat için kanun-ı latif ve merhamettir. Kibirsiz olunuz, hakkı tecavüz etmeyiniz.” (Nu: 11, s.497). Buda yaşamı ve öğretileri ile insanlara iyi bir örnek olmuştur. Kısa bir zaman içerisinde çok sayıda insan ona inanmış ve onun yolunu tutmuştur. Bunda onun insan eşitliğini önceleme gelmektedir. Öyle ki bu eşitlik anlayışında kadın ve erkek eşitliği de vardır. Yazar burada Buda’ya kadar olan dönemlerde kadına böyle bir gözle bakılmadığını, bunu ilk defa ortaya koyan kişinin Buda olduğunu beyan eder. Zamanla artan taraftar sayısı ile beraber ibadethane sayısı da artmıştır. “Buda’nın fikrince ibâdât-ı merasim ve zuhurdan olmayıp ruhun fazilete

takripten ibarettir... O zamana kadar kadınlara daire-i mezhebiyeden mahcur tutulurlardı. Buda kadınları erkeklerle eşit saydı. İşte tarih-i kadimde kadınların ilk defa erkeklerle hempâye tutulması Buda'nın eseridir... Birçok Vihara yani mabet tesis olunmuştur ki bunların birkaçı tezyinatı fevkaladesiyle meşhurdur." (Nu. 11, s. 498). Budizm'de; kâinata görülen ve dokunulan ne varsa hepsi geçicidir ve değişir anlayışı vardır." Var olan her şey bir hiçliktir. İnsan duygularıyla ve hisleriyle bunu algılar. "Mürekkep olan şeyler inkılap eder. Rüzgâr şeklinde geçip söner. Kafe-i mecmuât fanidir. Mukeyvenât-ı aza-yı vücut içindedir. Eşkâlde bir hakikat-ı maddiye yoktur. İşte böyle her şey vahî, hep hiçîdir." (Nu. 11, s. 500).

Halit Ziya'nın, *Mektep* dergisinde ele aldığı Brahmanizm ve Budizm'e ait unsurlara edebî eserlerinde geniş bir şekilde yer verdiği söylenemez. Ancak *Aşk-ı Memnu* (R. 1314/1899) ve *Bir Ölü'nün Defteri* (1890) romanlarında Brahmanizm ve Budizm'e ait tanrıları ve din adamlarını kullandığı belirlenmiştir. *Aşk-ı Memnu* romanında "Sonra Behlül'ün gözleri hücrenin üstünde bir Vişnu heykelinin kafasına takılmış al atlastan zarif bir nikaba ilişiyordu. (s.177). *Bir Ölü'nün Defteri* romanında "Lakin sen bir heykel gibi barit, bir Brahman gibi ciddiydin. Sana her şeyi söyleyeceğimi zannederken sen de anlaşılmasız bir hal, beni hiçbir şey söylemeye cesaret ettirmiyordu. İki sene bu elim tereddüt içinde yuvarlandım." (s. 72). *Aşk-ı Memnu* romanında Vişnu, *Bir Ölü'nün Defteri*'nde ise Brahman bir motif olarak kullanılmıştır.

Serveti Fünûn dergisinde; Ali Faik Ozansoy'un; "Nirvana" başlığı adı altında bir yazısı yayımlanmıştır. Onun bu yazısının başlığı ve içeriğinde Budizm'de var olan dinî kavramları kullandığı tespit edilmiştir. Ruh hâlini daha etkili ortaya koyabilmek için Budizm'e ait varlık-yokluk anlayışı, tenasüh ve Nirvana gibi bazı unsurları kullanmıştır.

Yazar, o güne kadar yaşadığı hayattan memnun değildir. Çünkü geçmiş hayatı ona acı vermiştir. Gelecekte de bunun devam edeceği kanaatindedir. Bundan dolayı yaşayacağı hayatı da istemeyen bir ruh hâliyle yokluğu arzular. İçinde bulunduğu hâlin; Nirvana kavramını ve onun ifade ettiği anlamı tam olarak karşılamasını arzu ederek Nirvana kelimesinin ifade ettiği anlamı ve hayatta yaşanma şeklini başkaları kendisi üzerinden öğrensini istiyor gibidir. Bu, içinde yaşadığı kederli ve bunalımlı hayatın, gerçeklerden kaçışın dışavurumudur. Burada kendisini içinde bulunduğu ve bulunmak istediği ruh hâliyle Budizm'de Nirvana'ya ulaşmış bir Budist gibi değerlendirmesi önemlidir. Öyle ki gerçekte var olan; kendini mutsuz eden ve boğan bir hayattan kaçarak yokluklar âlemine geçmek ister. Öyle bir yokluk ki onu tanıyan ve seven arkadaş, akraba ve kalabalıkların, yani herkesin unutacağı bir yokluk arzusudur bu. Hatta hiç yokmuş, hiç olmamış gibi kâinatın bile kendini unutmamasını ister. Budizm öğretileri arasında bu düşünceye benzer anlayış vardır. "İyi olan tek gerçek bilinçli varoluştan tamamen uzaklaşmak, unutkanlığa kaçmaktır." (Menzies,2023:63).

"Nirvana... İşte bidayet-i insaniyetten beri gelip geçen ve nihayet-i kâinata kadar gelecek olan ukûl-ı ma'zûmenin, tebâyi'-i eşyadan istinbâd ettiği ve edeceği hakâyık-ı felsefiyenin en yükseği yokluklar, ebedi yokluklar nâ-mütenâhî yokluklar, bu ihtiyacı hissetmeyen hayatı da hissedememiştir. O ebedi ve nâ-mütenâhî yokluklarda, bütün ihtiyacât-ı hayata karşı faniler için bir istiğnâ-yı mutlak-ı mevcut. Oh, gideyim bu ümitsiz emellerden, müstehzi ümitlerden yalancı muhabbetlerden fani tesellilerden uzak, o yokluklarda var olayım. Hayır, varlıklar içinde var olduğum gibi yokluklar içinde de yok olayım. Beni aşınalarım unutsun. Sevdalarım, hülyalarım unutsun. Beni bütün mevcudât unutsun, hatta o kadar unutulayım ki inkılap edeceğim nişyan-ı mutlaktaki huzur-ı cavidânımı ihlâl etmemek için kâinat unuttuğunu bile hatırlamasın. Gideyim; kıyametleri, mahşerleri o yokluklarda göreyim. Ben... Felakete atılmadan evvel mazim, hayatımın halini musavver olduğu gibi ebediyete atıldıktan sonra da halim kâinatın istikbalini tasvir etsin." (Servet-i Fünûn dergisi,1899. S.421).

Kendi ruh hali ile Nirvana anlayışındaki varlık-yokluk, acı, keder, elem, ıstırap, kaçış ve bu olumsuz duygularının onda oluşturduğu ıstırapı, son raddesine kadar yaşayarak ve nefsi dünyevi arzular karşısında köreltip bir nevi Hint dinlerindeki dervişler gibi nefsinin dünya ve arzularına karşı terbiye ederek Nirvana'ya ulaşmak ister gibidir.

Nirvana kavramının ifade ettiği anlamı ve kişide/kişilerde meydana getirdiği bedensel ve ruhsal etkinin derecesi hakkında çeşitli görüşler ileri sürülür. “Nirvana, Budizm'deki tam anlamı da çok tartışılan bir konudur. Nirvana'nın geleceğe ait olduğu, mükemmel müminin ölümle birlikte girdiği ve bir daha asla kırılmayacak olan bilinçsizlik hali olduğu izlenimine kapılacaktır. Ama bu hayatta ulaşılamayan bir Nirvana da vardır, yani Buda'nın kendisinin tattığı arzu ve huzursuzluğun sona erdiği her yerde ortaya çıkan tam bir tutkusuz olma hali. Bu durumda ölüm ancak kazanılmış olanı mühürler. Ondan sonra hayatın acı ve sıkıntısına dönüş yoktur.” (Menzies, 2023: 77). Yaşanılan hayat içerisinde var olan yaşanmışlıkların tecrübesi yazarı bıktırmış gibidir. Benzer hayatı kalan ömründe de yaşamak istemez. Ona göre yaşanmışlıkları ve yaşanacak olabilecekleri düşünmek bile yorucudur. Bu durumu düşündükçe daha da bunalmaktadır sanki. Bu ruh hâlinde tamamen soyutlanmak için bilinçsiz olmayı arzular.

Buradan anlaşılacağı üzere yazarın ıstırap duymasının sebepleri arasında dünyanın, gençliğin, zenginliğin, aşkın, mutluluğun geçiciliği vardır. ıstırapının kaynağında yaşadığı dönemde çevresel etkenler ile yazarın ruhsal yapısının da etkisi vardır denilebilir. Yazarın; “Oh, gideyim bu ümitsiz emellerden, müstehzi ümitlerden, yalancı muhabbetlerden fani tesellilerden uzak, o yokluklarda var olayım.” cümlesi bunu destekler mahiyettedir. Çünkü Budizm öğretilerinde insanın ıstırapının sebepleri arasında dünyanın geçiciliği de vardır. “ıstırap; varoluş acısı, tanrı tarafından terk edilme, günah ve ceza korkusu değildir. Bir günahın ya da kötü bir eylemin laneti değildir. Budizm de ıstırap, ortaya çıkmış her şeyin geçiciliğidir.” (Michaels, 2021: 62). Yazardaki ıstırapın varlığı da var olan her şeyin geçiciliğidir. Benzer durum, Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun “Nirvana” (1909) adlı tiyatro eserinde de görülmektedir. Onun bu eserinin ismi Budizm'e duyduğu alaka ile ifade edilebilir.

Davul gazetesinde ise ismini belirtmeyen bir diplomatın, Hindistan'da görevde bulunduğu zamanlarda, orada yaşadıklarını ve şahit olduklarını anlattığı “Kadınlar İctimai” adlı yazısı yayımlanır. Avrupa'dan Hindistan'a gelen kadınların konuşmalarına yer verilir. Bu kadınlar; Batılı erkeklerin bazı konularda eksikliklerini dile getirerek kadınlara daha fazla iş düştüğü konusunda aynı düşüncede olduklarını belirtirler. Öyle ki bundan çok eski zamanlarda Buda, toplumun can sıkıcı anlayışlarından kaçmış, dağlara sığınmış, burada huzuru bulmuş ve dinî öğretilerini oluşturmuşsa, onlar da kadınlar olarak erkeklerin başaramadığı huzuru bulmak, kadın ve bir eş olarak kocalarına karşı haklarını bilmek ve korumak, çocuklarına mutlu bir gelecek hazırlamak arzusundadırlar. Bunu da başaracaklarını düşünürler. Bu yazıda; kadınların kararlılığı, duyarlılığı ve sonuçta başarabilme arzusuyla Buda'nın hakikati arayışı ve bunda da başarılı olması arasında bağlantı kurulur.

“Hindistan'da Kadınlar İctima-ı Heyete reise intihap olunan düşes narin bir sesle esas-ı mutemeri teşrihe başladı: Muhterem madamlar!... Bu ulu dağın eteğinde, şu asude mevkide sulh ve salah arzuyu samimisiyle toplanan sevgili hemşirelerim!.. Bundan asırlarca akdem Buda maksad-ı ulvîsini istihsal için bu yüksek cebellere sığınmış, bu sarp kayaların ilhamatından tarik-i tedeyyünü bulmuştu. Bu günde biz erkeklerimizin senelerden beri ortaya koyamadıkları hakikat-i temeddünü bulmak, evlatlarımıza o hakikati telkin etmek, herkesi daire-i sulh ve salaha davet, bâhusus zevçlerimize karşı hükûkumuzu muhafaza eylemek için yapılacak şeyleri bir sevk-i musib ile yine bu azametli kühsarın dâmân-ı selametinde taht-ı karara alacağız. Şarklı hemşirelerimizin bizlere ibrâz ettikleri hüsn-i kabulden dolayı cidden minnettarız. Avrupa'nın bu günkü keşmekeşten kurtularak şuraya sığınan bizler, bu derece eser-i semahat ve samimiyet bulacağımızı ümit etmiyorduk.” (Davul gazetesi, 1906. Nu:113).

Hindistan'a gelmiş Avrupalı kadınların, kendi memleketlerinde bulamadıkları içsel ve toplumsal huzura kavuşmak, çocuklarına erkeklerin sağlayamadıkları mutlu, huzurlu ve zengin olabilecekleri bir gelecek hazırlamak için yapmaları gereken çalışmalar, toplantının içeriğini oluşturur. Avrupalı kadınlar, Buda'nın hayatını ve öğretilerini kendilerine rehber edindiklerini beyan ederler. Avrupa'da yaşayan ve gelecek kaygısı taşıyan bazı kadınların, bu endişelerini giderecek atılımları yapacak bilgi ve tecrübeleri öğrenmek için Hindistan'ı tercih etmeleri ve burada Buda'nın hayatını araştırıp öğrenerek mücadelesini de kendilerine rehber edinmelerinin ele alınması önemlidir. Hindistan'da yaşanan bu olayın, orada bulunan bir Türk diplomat tarafından gözlemlenerek kaleme alınması ve gazete sütunlarında yer alması, bu toplantıda yer alan kitlenin Avrupalı kadınlar olması ve Türk basınında konu olarak ele alınıp değerlendirilmesi dikkate değer bir durumdur. Gazete, bu yazı vesilesiyle Avrupa'nın bazı bölgelerinde bunalımlı bir hayat yaşandığını ortaya koyarken bir taraftan da Buda'nın hayatı, mücadelesi, fedakârlığı ve başarısı konusunda bilgiler verir.

Eşref dergisinde, Ahmet Rıfki tarafından Budizm dininin kurucusu Buda'yı tanıtan "Buda" adlı bir yazı yayımlanır. O, bu yazıda Buda'nın içsel savaşını ve sonunda ortaya koyduğu öğretilerini kısaca anlatır. Cemil Meriç, Ahmet Rıfki'yi "Sosyoloji Notları" adlı eserinde şu şekilde tanımlar. "Ahmet Rıfki, Budizm nihilizmden yola çıkar, Bektaşilikte karar kılar." (Meriç, 1999: 396). Bu sebeptendir ki onun Budizm'e ilgi duyması, gazete ve edebi eserlerinde bunlara yer vermesi normal olarak karşılanmalıdır.

"Beşerin içinde yuvarlandığı umman-ı ıstırabı onun nazarından gizlemek için çalışanların mücahedâtına rağmen müstekreh-i sefalet levhalarını, daimî felaket sahnelerini gördüğü zaman kalbinde mühim bir acı hissetmiş ve bu dert sonra ilerleyerek elim bir ukde gibi dimağına yerleşmişti. Brahmanların telkinâtı safсата ve alevdi. Bu ukde-i kederengizi hal edemiyor. Ona bütün istibdâdiyla hükmetmeye başlayan inanmak ihtiyacı, ne bir deva-yı sükûnet ne bahş bulamıyordu. Serseriâne bir hayata atılmak için menzil-i muallâ-yı hükümdâriyesinden çekilerek hakikat vadisine düştü. Yürüdü, yürüdü. Fakat her şey ona bî-aman bir boşlukta sırtıyor, güneşlerden, yıldızlardan, sâikâlardan velhasıl hiçbir şeyden bir renk, bir hakikat göremiyor. Sonra o günkü keslân ruhu ile çırpınıyor. Hakikati bulamamaktan mütevellit asabiyetiyle ihtirasıyla çalışıyordu. Nihayet bir gün yoruldu, ayakları, kolları düştü. O zaman şecere-yi zekâsının sayesinde iltica ederek yıllarca istiknâh-ı hakâyıkla uğraştı, safساتalarla çarpıştı. Batıl ile dövüştü. Nihayet bir şey, bir unsur, bir prensip bulabilmiş, bütün buna bütün kanaat-i vicdaniyesiyle iman etmiş, senelerce süren mücahede-i fikriyede büyük bir muvaffakiyetle arzuna nail olmuştu. Artık inanmış ve inandırabilmişti ki: Saadet sine-i hiçiye ric'attedir." (*Eşref* dergisi, 1909. Cilt 1, S. 33, ss.11-12).

(Buda insanlığın içinde bulunduğu, ondan gizlemeye çalışanlar vardır. Engellemelere rağmen o, sefalet ve felaket sahnelerini görür. İşte o zaman kalbinde derin bir acı hisseder. Bu duruma çareler bulamamanın ıstırabını yaşar uzun zaman. Çünkü Brahmanların telkinleri de safсата idi. Bunları değiştirmek için uğraşır. Ancak çevresinde bulunan hiçbir şey ona gerçeği göstermez. Yine uğraştı. Sonunda safсата olanları batıl olanları yendi. Öğretilerini oluşturdu. Asıl saadetin hiçliği hissedebilmek olduğunu kabul ettirdi.)

Yukarıda sadeleştirilen yazıda Buda'nın; Brahmanların safساتalarına ve batıl inançlarına da karşı çıktığı ve başarılı olduğu anlatılmaktadır. Onun öğretisinin özeti: Saadet sine-i hiçiye ric'attedir. Kişi; ademi/hiçliği/yokluğu, yani Nirvana'ya varmayı başarabilirse saadeti yakalayabilir. Saadet de budur. Türk edebiyatında, Buda'nın hayatının ve öğretilerinin değerli bulunduğu eserler bulunmaktadır. Müfide Ferit Tek'in *Aydemir* romanında buna örnek parçalar mevcuttur. "Demir de her şeyi feda ederek hatta Hazin'i bile bırakarak insanlara saadet aramaya çıkmamış mıydı? Tıpkı Buda gibi parasını atarak, istirahatını bırakarak, en fakirler gibi muhtaç, semavi ümidini neşrederek gezmiyor muydu?" (Aydemir, 2002: 56).

Jale dergisinde; Fuat Köprülü, "Hefte-i Tefekkür" (Medeniyet Hastalıkları) adlı yazısında, Avrupa'da fikir akımlarının içeriği, yayılması, taraftar toplaması ve değerlendirilme şeklini ortaya koyarken, bir kıyaslama yapar. Bu fikirleri benimseyenlerin, Hintli bir Brahman'ın inancından dolayı hissettiği mutluluğun tadını alamayacaklarını vurgular. Darwin ve onun eserlerinden etkilenen Avrupalı fikir adamlarının, ölüm sonrası hayata inanmadıkları için dünyada mutlu olamadıklarını söyler. Hâlbuki ölüm ile dünyadan ayrılacağı için mutsuz olan bir Brahman öldükten sonra ruhunun devam edeceği düşüncesine sahip olduğu için mutludur. Yazar, Avrupalı aydınlar ile onlar kadar akli değil de duygularını ön planda tutan Hindistan'daki Brahmanları mukayese eder. Ruhun devamına inandıkları için bu Brahmanları mutlu; tam tersini düşünen Avrupa'nın aydın takımının ise mutsuz olduğunu dile getirir. Bu karşılaştırma mizahi bir anlam olarak da değerlendirilebilir. Bir Brahman bile inancı yönüyle Avrupa'ya ve dünyaya bilgi yönünden pek çok katkısı olan inançsız bir aydından daha mutludur. Bu yönüyle yazar; beğenilmeyen, taraftar toplamada başarısız olan veya bir bölgeye sıkışmış kalmış çok tanrılı dinlerdeki inanç anlayışını bile inançsızlıktan daha değerli bulur ve bunu dergi vasıtasıyla okuyucuyla paylaşır.

"Hindistan'ın ılık ve rehâvet-bahş havasını teneffüs ederek yeşil ve râkid bir göl kenarında riğ-veda münâcatlarını terennüm eden mütevekkil bir Brahman belki biraz bedbindir. Fakat bu bedbinlik insaniyet-i mütemeddiyenin müptelâ olduğu maraz-ı müstevli ile kabil-i kıyas değildir. Çünkü Brahman kendi öldükten sonra ruhunun ağni denilen ateş mâbuduna iltihâk edeceğine usver-i medîdenin öldüremeyeceği bir itikâd zevâlnâpezîr ile kânidir. Hâlbuki ilk terbiye-i fikriyesini Darwin'in bu histerik âsârından almış olan mütefekkir bir Avrupalı, bekâ-i ruha hiçbir vakit kâil olamaz." (*Jale* dergisi, 1909. Nu: 1, ss.2).

Yirminci Asırda Zekâ dergisinde; Baha Tevfik'in "Hayat ve Memat" yazısı yayımlanır. Baha Tevfik bu yazısına Budizm'in kurucusu Buda'nın sözlerinden örnekler alır. Buda'ya ait sözleri, ulvi sözler olarak nitelemesi kendisinin de bunlara katıldığını anlamını taşır. O, bu yazısını kendisine nasihatler veren birine, bir cevap olarak yazar.

"Ölümü ebedi bir istirahat olarak kabul edenlere göre bundan daha tatlı ne olabilir. Sizin güzel nasihatlerinizi can kulağıyla dinledim. Bunlar daha önce büyük Buda'dan aldığım şu ulvi nasihatın yanına ciddi bir ihtiramla yerleştirdim. Nirvana, bu adem demektir. İnsan için korkulacak bir şey değil. Bilakis temenni olunacak bir şeydir. Hayat son haddine yaklaşır, insan ihtiyarlar. O zaman vücuda arz olunan birçok alametlerden kurtulmak için ancak bir çare vardır ki o da latif ve herkesin iyiliğini isteyen ademin kucağına atılmaktır. Ademde hiçbir ıstırap yoktur. O bir uykudur ki her şeyi teskin eder. Bütün hırsların, nihayetsiz emellerin, kaidersiz didişmelerin üzerine zamanın görünmez elleriyle nisyan ellerini örter." (*Yirminci Asırda Zekâ* dergisi, 1914. Nu: 26, s.47).

Baha Tevfik; Nirvana'yı yokluk, acıların sona ermesi, kavgaların son bulması ve nihayetinde huzur olarak tanımlar. Burada yazarın, Buda'nın sözlerini ulvi sözler olarak değerlendirdiği yokluk (adem) kavramıyla ıstıraplardan kurtulmayı kastettiği söylenebilir. Buda'yı okuduğunu ve onun öğretilerine katıldığını belirtir. Bunlardan Nirvana ve adem üzerinde durur. Bu yazı vasıtasıyla bu kavramı ve kendisinin bu anlayışı değerlendirmesini basın aracılığıyla paylaşır.

Sonuç

Bu çalışmada; Tanzimat'ın (1839) ilanından Cumhuriyet'in (1923) ilanına kadar geçen seksen dört yıl içerisinde Türk basınında çıkan Hindistan, Brahmanizm ve Budizm'i konu alan yazılardan beş gazete ve beş dergi seçilerek incelenmiştir. Bunlar; İsimsiz, Ahmet Mithat Efendi, Halit Ziya Uşaklıgil, Faik Ali Ozansoy, Bir diplomat, Ahmet Rıfki, Fuat Köprülü ve Baha Tevfik'e ait yazılardır. İsmi verilen bu yazarların bazılarında; Brahman ve Budistlerin ilahlarının, mabetlerinin, kutsal kitaplarının ve ibadet eylemlerinin işlendiği görülür. Bazılarında Hintlilerin; dinlerine ve dindaşlarına karşı bağlılıkları,

dinlerini yaşama, yaşatma ve yayma endişe ve gayretleri ele alınır. Bazılarında ise ülkelerini işgal eden İngilizlere karşı mücadeleleri yazının konusu olur. Böylece yazarlar; bu dinler hakkındaki bilgilerini ve bu dinleri değerlendirme şekillerini okuyucuya basın yoluyla ulaştırırlar. Basında bilgisi verilen bu dinler, edebiyat alanında ortaya konan edebî türlerin de konusu olur. Gazete ve dergilerde sözü edilen kocası ölen kadının kocasının cesediyle beraber yakılması; başka dine mensup kişilerle evliliğin yasaklanması; Hindistan'ı anlatan seyahatname eserlerinin tanıtılması; bu dinlerin ilahları, kutsal kitapları, Buda, tenasüh, Nirvana gibi dinî unsurları hakkında bilgi verilmesi ve Hintlilerin ülkelerini işgal eden İngilizlere karşı mücadeleleri edebî eserlerin içeriğinde de görülür. Şinasi'nin "Tenasüh", Tevfik Fikret'in "Buda", Mehmet Emin Yurdakul'un "İsyân", Halit Fahri Ozansoy'un "Kafir" şiirleri; Abdülhak Hamit Tarhan'ın *Duhter-i Hindu* ve *Cünûn-ı Aşk* tiyatroları; Ahmet Mithat Efendi'nin *Hayret*, Halit Ziya Uşaklıgil'in *Aşk-ı Memnu*, Hüseyin Rahmi Gürpınar *Cadı*, Filibeli Ahmet Hilmi'nin *Âmâk-ı Hayal*, Moralzade Vassaf Kadri'nin *Hint Yıldızı*, Celal Nuri İleri'nin *Ölmeyen*, Ahmet Hikmet Müftüoğlu'nun *Gönül Hanım*, Müfide Ferit Tek'in *Aydemir* romanlarında bunu örnekleyen parçalar mevcuttur.

Yukarıda isimleri verilen şiir, tiyatro ve romanların bazıları gazete ve dergilerde tanıtılır, yayımlanır ve tefrika edilir. *Hikmet* gazetesinde Filibeli Ahmet Hilmi'nin *Âmâk -ı Hayal* romanının tanıtımı yapılır. Tevfik Fikret'in *Servet-i Fünûn* dergisinde "Buda", *Türk Yurdu* dergisinde Mehmet Emin Yurdakul'un "İsyân" şiirleri yayımlanır. *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde Ahmet Mithat'ın *Hayret* ve *Lü'lü-i Asfer*, romanları ile *Tasvir-i Efkâr* gazetesinde Ahmet Hikmet Müftüoğlu'nun *Gönül Hanım* romanı tefrika edilir. Bütün bunlar Türk basınının, Brahmanizm ve Budizm dinlerinin topluma tanıtılmasında katkısının olduğunu gösterir. Buradan da yazıların edebî türlerin içeriği ile paralel olduğu anlaşılmaktadır.

Basında ilmî yazıların yanında, edebî eserlerde de Hindistan'ın sosyal, dinî, kültürel hayatına dair unsurlara yer verilmesi, bu ülkenin sadece siyasi ve ilmî çalışmalara yer veren araştırmacıların değil, edebiyat alanında eserler veren yazarların da ilgisini çektiğini gösterir. Bu yazılarda Brahmanizm ve Budizm'e ait parçaların da bulunması, bu dinlerin eserlere konu olabilecek özelliğe sahip olduğu anlamına gelmektedir. Çalışmaya konu olan örnek dergilerde Brahmanizm'in ve Budizm'in tanıtıldığı yazılar bulunmaktadır. Bu yazıların yazarları içerisinde diplomat, gazeteci ve edebiyat alanında eserler veren yazarlar da vardır. İster gazeteci, ister edebiyatçı olsun basında çıkan yazılarda benzer değerlendirmeler yapılır. Genel itibarıyla hem basında hem de edebî türlerde Brahmanizm inanç esasları eleştirilirken, Buda ise mücadelesi ve öğretileri yönüyle yüceltilir. Bu yaklaşım da basın ve edebiyat yazarlarının Brahmanizm ve Budizm'i değerlendirme konusunda birbirine yakın kanaatte olduklarını gösterir.

Sonuç olarak; 1839-1923 arası yılları arasında yayımlanan gazete ve dergilerin bazı sayılarında yazıları olan yazarların bu metinlerinden hareketle; Brahmanizm ve Budizm'e ilgi duydukları ve bu dinler hakkında bilgi edindikleri söylenebilir. Bu bilgileri daha geniş halk topluluklarına daha hızlı ve daha kolay ulaştırmak için basını da kullanmışlardır. Onların verdiği bilgiler; makale, şiir, roman, tiyatro ve seyahatname gibi yazı türleri de kullanılarak okuyucunun/toplumun istifadesine sunulmuştur. Böylece basın, bu yönüyle edebî türlerde de Brahmanizm ve Budizm'e ait bilgilerin kullanılmasına kaynaklık eder.

Kaynakça

- Ahmet Mithat Efendi (2020). *Paris'te 30000 Budî*, (Sadeleştirenler: Erdoğan Erbay ve Ali Utku). Çizgi Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Ahmet Mithat Efendi (2000). *Hayret*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ahmet Mithat Efendi (1302/1885). *Lü'lü-i Asfer*, Tercüman-ı Hakikat Matbaası, İstanbul.
- Ahmet Mithat Efendi (1303/1885-1886). "Hayret", *Tercüman-ı Hakikat Gazetesi*, Nu. 2243-2429.
- Ahmet Mithat Efendi (1307/1889-1890). "Paris'te 30000 Budî", *Tercüman-ı Hakikat Gazetesi*, Nu.:3577-3591.
- Ahmet Rıfki. (1327/1909). "Buda", *Eşref Dergisi*, c.1. Sayı:33. ss.11-12.
- Ahmet Rıfki. (1330/1912). "İbadet Dersleri 3", *Yirminci Asırda Zekâ Dergisi*, c.1, s.10, ss.164.
- Baha Tevfik. (1330/1914). "Hayat ve Memat", *Yirminci Asırda Zekâ Dergisi*, c.2, Nu:26. s.47.
- Bir Diplomat. (1324/1908). "Hindistan'da Kadınlar İctimai", *Davul Gazetesi*, Adet: 2. ss.10-15.
- Direktör Ali Bey (1898). *Seyahat Jurnalı*, (Osmanlıca Metin).İBB Kitaplığı. D/261
- Durmuş, Ali (2009). *Şemsettin Sami Esatir Adlı Eserinin Transkripsiyonu ve Dinler Tarihi Açısından Değerlendirilmesi*, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Elazığ.
- Filibeli Ahmet Hilmi. (1328/1910). "Âmâk-ı Hayal", *Hikmet Gazetesi*, Nu:18-19/32.
- Filibeli Ahmet Hilmi. (1998). *Âmâk-ı Hayal*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Günay, E. ve Güngör, H. (1998). *Türk Din Tarihi*, Laçın Yayınları, İstanbul.
- Gürpınar, H.R. (2021). *Cadı*, (Haz.: Selma Oğuz), Türk Dil Kurumu, Ankara.
- Javed, Nadeem. (1900). *Selanikli Mehmet Tevfik'in Hindistan Seyahatnamesi*, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İstanbul.
- İbrahim Şinasi (2005). *Şinasi Bütün Eserleri*, (Haz.:İsmail Parlatır, Nurullah Çetin), Ekin Kitabevi, Ankara.
- İleri, Celal Nuri (2012). *Celal Nuri İleri'nin Romanları*, (Haz.: Mustafa Kurt), Kurgan Edebiyat Yayınları, Ankara.
- İsimsiz. (1302/1884). "İcmal-i Ahval", *Tarîk Gazetesi*, Nu.276. ss. 1.
- İsimsiz. (1256/1840). "Havadis-i Ecnebiyye", *Ceride-i Havadis Gazetesi*, S.19.
- İsimsiz. (1337/1921). "Buda'nın Çocukları", *İnci Mecmuası*, S. 26. ss.5-6.
- İsimsiz. (1290/1874). "Hindistan Hakkındadır", *Basiret Gazetesi*, S.1124, ss.2, st. 3.
- İsimsiz. (1298/1881). "Hind u Çini Seyahatnamesi", *Tercüman-ı Hakikat Gazetesi*, S.769-783.
- Karaosmanoğlu, Y.K. (2018). *Tiyatro Eserleri*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Kaya & Kıdambi. (2013). *Hindi-Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu, Ankara.
- Köprülü, M.F. (1325/1909). "Hefte-i Tefekkür", *Jale Dergisi*, nu: 1. ss.2.
- Menzies, Allan (2023). *Hindistan Dinleri: Brahmanizm ve Budizm*, (Çev.:Beyza Nur Doğan), Dorlion Yayınları, Ankara.
- Meriç, Cemil. (1999). *Sosyoloji Notları*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Michaels, A. (2021). *Buda Yaşamı, Öğretileri ve Efsaneleri*, (Çev.: Senem İnal), Runik Yayınları, İstanbul.
- Müftüoğlu, Ahmet Hikmet. (H.1338/1920). "Gönül Hanım", *Tasvir-i Efkâr Gazetesi*, Nu: 2974-3024.

- Müftüoğlu, Ahmet Hikmet (2018). *Gönül Hanım*, Akçağ Yayınları, İstanbul.
- Moralzade Vassaf Kadri (2021). *Hint Yıldızı*, Ketebe Yayınları, İstanbul.
- Nabizade Nazım (1309-1891). *Esatir*, (Osmanlıca Metin), Kasbar Matbaası, İstanbul.
- Ozansoy, F.A. (25 Mart 1315/1899-). "Nirvana", *Servet-i Fünûn Dergisi*, Dokuzuncu Sene, c.17. nu.421. ss. 70.
- Ozansoy, Halit Fahri (1919). *Efsaneler*, Epizot Yanları, İstanbul.
- Sarma, D.S. (2005). *Hint Dini Tarihine Giriş*, (Çev.: Fuat Aydın), Ataç Yayınları, İstanbul.
- Şemsettin Sami (1879). *Esatir*, (Osmanlıca Metin), Mihran Matbaası, İstanbul.
- Tansel, F.A. (1989). *Mehmet Emin Yurdakul Eserleri 1*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Tarhan, Abdülhak Hamit. (1998). *Duhter-i Hindu*, (Haz.: İnci Enginün, Abdülhak Hamit Tarhan Tiyatroları 3), Dergâh yayınları, İstanbul.
- Tarhan, A.H. (1998). *Cünun-ı Aşk*, (Haz.: İnci Enginün, Abdülhak Hamit Tarhan Tiyatroları 2), Dergâh yayınları, İstanbul.
- Tek, M.F. (2002). *Aydemir*, Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- Tevfik Fikret (1315/1899). "Buda", *Servet-i Fünûn Dergisi*, nu.453, s.162.
- Tümer, Günay (1992). "Brahmanizm", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, c. 6, ss. 329-333,
- Tümer, Günay (1992). "Budizm", İstanbul: *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, c.6, ss. 352-360.
- Uşaklıgil, H.Z. (2014). *Kırk Yıl*, Özgür Yayınları, İstanbul.
- Uşaklıgil, H. Z. (1311/1894). "Sanskrit Edebiyatı", *Mektep Dergisi*, c. 3. nu:1-10.
- Uşaklıgil, H.Z. (2020). *Aşk-ı Memnu*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- Uşaklıgil, H.Z. (2020). *Bir Ölünün Defteri*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Yurdakul, M.E. (R.1334/1918). "İsyân", *Türk Yurdu Dergisi*, Yıl: 7. c.14, S.2, ss.35-48